

IV.

Dávid Ferencz emléke.

(Emlékbeszéd.)

Mondotta:

Kozma Ferencz egyházi és kir. tanácsos, a Magy. Tud. Akadémia levelező-tagja.

Midőn magyar unitárius egyházunk alapítója és első püspöke születésének négyszázadik évfordulóját ünnepli, ország-világ előtt vallomást kíván tenni arról, hogy hálával eltelve a vallásos élet nagy munkása és bátor harczosa emléke iránt, szellemi és erkölcsi szilárd közösséget tart fenn vele a szabad vizsgálódás és hitbeli meggyőződés elkobozhatatlan emberi joga mellett.

Ennek tolmácsolására s a Dávid Ferencz életének és munkásságának vázlatos fölelevenítésére a bizalom e kimagasló helyre állítván, felekezeti elfogultság nélkül igyekszem e megtisztelő kötelemnek eleget tenni s meghajtom a kezembe adott zászlót mindazok előtt, akik az emberiség lelki üdvéért hittel és szeretettel, szent lelkesedéssel és önfeláldozással küzdöttek hol egyenként, hol egymás mellett s olykor épen egymással szemben. Mert ha a mindig feltételezhető emberi korlátoltság, a kornak tudásban és szellemében uralkodó befolyása alatt tévelygések és igaztalanságok fordultak is elő, ezeket az egymásra következő s a haladásban fel nem tartóztatható korszakok, az előítélet, szenvedély és gyűlölködés levetkőzésével, helyrehozhatják és kiengesztelhetik; de az a mozgató erő, ami bennök megnyilvánult és tömeg-lélek hullámzását fölverte és irányította, az emberiség számára volt náluk raktározva.

Ez elismeréssel tartozunk minden vallás nagyjai iránt. Sőt kiterjesztjük ezt a tudomány és művészet, az állami és polgári élet mindazon hőisére, akik az egyetemes emberi szellem zászlóvivői voltak. De ez alkalom arra utal, hogy csupán az egyházi téren maradjunk s itt is különösen a mi Dávid Ferenczünk emlékének áldozzunk, aki ha nem is volt elég szerencsés országokra kiterjedő egyházbirodalmat alapítani, de vele hiven kitartott követőinek egy kicsiny táborát a magyar földön örökre nevéhez lánczolta, akik sok súlyos megpróbáltatáson átment önfenntartó erejüket már fokozva érzik ugy az országos törvényhozó hatalmak igazságszolgáltatásában, mint a testvér hitfelekezetek barátságos magatartásában, sőt a művelt világ minden részéből feltünedező s a hatalmas Angliából és Amerikából erőteljesen és nagy meleg-séggel ápolt rokonszenv és hitbeli testvériség megnyilvánulásában, aminek ez alkalommal is minket fölemelő, mély hálára kötelező bizonyosságát tapasztaljuk.

Dávid Ferencz 69 évre terjedő életkora (1510—1579) az eseménydus XVI-ik évszázra esik. Arra az időszakra, amikor földrészünk legélénkebb érdeklődésének homlokterébe ismét a vallási eszmék nyomulnak.

Egyfelől két világvallásnak, a keresztény és mohamedán hitnek világhatalmi mérkőzése, melynek ütköző pontja hazánkra esvén, dúló harcrai minket végpusztulás veszedelmébe sodor-nak. De a keresztény vallás átható ereje sok századok után ismét csodás lángolásra emelkedik e küzdelemben.

Másfelől magában a keresztény egyház kebelében egy intensiv mértékben jelentkező hatás, a tudományok és bölcsészeti iskolák szülöttének, a renaissancenak hatása, mely első sorban az egyház legiskolázottabb köreiben ébreszt élénk érdeklődést, épen mint az első századokban a görög bölcsélet.

Ez a hatás új nézőpontokra és sok oly dologra irányítja a kritikai figyelmet, ami addig az egyház tekintélyének védőszárnya alatt érinthetlennék látszott. Kezdetben az ugynevezett visszaélések okoznak megbotránkozást, majd ezek kapcsán lényegesebbekre fordul a figyelem. Emlékezetbe jönnek letűnt századok felmerült és elfojtott törekvései, hogy az egy-

ház benső lényegének, isteni rendeltetésének alapkövei megvizsgáltatván, onnan a szétfeszítő elemek eltávolittassanak. Szóval: mindinkább napirendre kerül a keresztény hitrendszer alapos restaurálásának szükségessége, hogy az az emberi szellem táguló látkörével és világfelfogásával összhangban maradhasson.

Kegyes életü, elmélyedő, vallásos lelkiületü hívők emelnek erre figyelmeztető hangokat; de a tekintély elvére helyezkedett egyház csak a kétely romboló hatását félvén a törekvésben, azt mereven elutasítja. Sőt az elfoglalt álláspontból ennyi nem is levén elég: az elnémitás fegyveréhez nyul. Pedig a vértanuság hóditó erejének hatását saját történetének első századaiból ismerhette. S tudnia kellett volna, hogy a merev mozdulatlanság nem bir végletekig menő ellentálló képességgel, s a szellemi és erkölcsi erők nagy forgatagában kiejti kezéből a vezető iránytűt. Sajnos, az egyháznál is ennek be kellett következni. Ahol az első nagy szakadáson nem okultak, ott a második kikerülhetetlen volt.

S ez épen akkor következett be, mikor a kereszténység a mohamedánizmussal, Nyugot a Kelettel mérte össze hatalmas erejét. Az egyház a viharnek kifelé ellentállott s benn egy lágy fuvalom ellankasztotta. Igen, mert a vallás ereje akkor ragadta meg teljes bensőséggel egyénileg a hívő lelkeket, akkor oszlott meg az egyház letéteménye millió meg millió egységgé, és e megoszlás önállóságot, tudatos hitet vagy arra való vágyódást oltott a lelkekbe. Mindenki magában érezte, magában hordozta az egyéniségének megfelelő egyházat s kész volt befogadni az ahoz formált tanokat.

Ez volt az idő teljessége egy új korszak kezdetéhez.

Talán csak a kereszténység elterjedésekor lángolt oly hévvel a hitélet, mint a XVI-ik században, amikor nagyok és kicsinyek, fejedelmek és népek, tudósok és tudatlanok mámoros lélekkel fordultak a hit malasztjához; a javak legjavának tekintették a vallást, fölébe helyezték mindennek, ami körülöttük és bennük létezett; nyilt fülekkel hallgatták s tárt lélekkel fogadták az írásmagyarázatot; valami ujat, fölemelőt éreztek bensejökben, ami viszi, ragadja őket a föld porából

egy sejtelmes szép világba, hol megújhdás váltja fel a földi tévelygést. És az igehirdetők átszellemülve érezték, hogy mesterük helyett maguk hajtják végre a megváltás isteni munkáját.

Milyen fenséges, talán soha nem ismétlődő vallásos életnyilvánulása ez a kereszténységnek.

És az egyház, sajnós, a vallásos lelkek egyetemes vezetésének magaslatára emelkedni épen ekkor nem birt. Egyedül a tekintély védelmére gondolt, s hosszú, nehéz küzdelmek és véráldozatok után is türni volt kénytelen, sőt a kényszerűséget maga idézte elő, hogy a kereszténység tagozatokra bomoljon. Pedig az ujitók kezdetben szakadásra sehol sem gondoltak. Csak később szánták arra magukat, mikor minden ellenkező törekvésük merev visszautasítással találkozott.

Mi, különösen Magyarországon, bensőleg sajnálhatjuk ez erőmegoszlást!

Ez a mi Dávid Ferenczünk évszázadának a képe. Korának minden gyermeke, hivatásához mérten, e szellem hatása alatt élt. Fokozott mértékben a papság s közöttük még különösebben azok, akiket a gondviselés vezető talentummal ruházott fel. Ebben fejlődött és alakult ki az ő vallási eszmék iránt fogékony lelki világa.

* * *

Itt született ez őseitől s azok polgártársaitól körül bástyázott város falai között 1510-ben, hol atyja egyik munkás tagja volt azon iparos társadalomnak, mely szorgalma gyümölcsével a *kincses* jelzöt szálló igeként hagyta reánk Kolozsvár hajdani jóllétéről.

Hogy az atya szász nemzetiségű lett volna, némelyek állítják. Kétségtelenül megbízható adatunk azonban e kérdést illetőleg nem állván rendelkezésünkre, a döntést függőben kell hagynunk, azon megjegyzéssel azonban, hogy Dávid F. nagy terjedelmű irodalmi munkásságát a tudományos theologiai köröknek igénye szerint ugyan részben latin nyelven, de a hazai nagy közönség számára magyar nyelven fejtette ki s ez által lett méltóvá a magyar irodalomtörténet elismerésére. Német nyelven tőle semmit sem ismerünk.

Sajnos, hogy családjáról és magán életéről alig találunk az egykoruaknál egy pár szük szavu feljegyzésnél egyebet, ugy, hogy e tekintetben róla hü képet nem adhatunk. Annál csodálatosabb ez, mert kor- és munkatársai s barátai között nagy számmal voltak az irodalom munkásai.

Mint a következmények tanusítják, szellemi képességeinek kifejlése gondos iskoláztatásnak és nevelésnek köszönhető, ami bizonyosan szülővárosában és a szülői háznál vette kezdetét. Innen a papi pályára szükséges tanulmányok végett a gyulafehérvári püspöki székhelyre ment át. Ifjúkori fejlődésének összeredményét jellemzőleg így ír róla az egykoru Zwittinger: „Alig hagyta el gyermekjátékait, első oktatása a hazai iskolákban történt, s tanítóinak hiv vezérlete alatti oly dicséretes volt előmenetele, hogy elméje ragyogásával kortársait nemcsak fölülmulta, de jeles tulajdonai által ismerőinek várakozását is meghaladta“. Ennek köszönhette, hogy a helytartó (Martinuzzi) tanácsosának Pesti Gáspárnak és Statileo püspökhelyettesnek kegyeibe jutván, általuk, magasabb kiképzetés céljából a wittenbergi egyetemre küldetett, ahol a nagyhirü Melanchtont, Németország tanítómesterét (Germaniae praeceptor) a reformáció előhaladott korában (1545—48) négy éven át hallgathatta s „elméjét — folytatja Zwittinger — a szükséges nyelvek ismeretével gazdagítván, tanulmányainak sokoldalúsága mellett a dialektika és ékes-szólás fegyvereit bő mértékben szerezte meg“.

Innen hazatérve, két évet — ugy látszik — szüleinél és Gyulafehérváron tölt s 1551-ben a beszterczei tanoda igazgatói állását foglalja el, két év után pedig azon vidéki péterlaki plebániára megy. Itt szintén két évet töltvén, egyszerre kap meghívást a nagyszebeni és kolozsvári papságra. Mindkét állás oly előkelő és a bizalom oly kitüntető, hogy az elhatározásra időhaladékot kell kérnie. Végre is — szive sugallatát követve — szülővárosa tanácsának meghívását fogadja el, ahol nemsokára tehetségeinek megfelelő befolyáshoz és vezető szerephez jut a közügyekben ép ugy, mint a szószéken és iskolában. Döntőleg foly be az akkor még tulnyomóan szász városban a már erősbödő magyar-

ságnak a közhivatalok- és javadalmakban való méltányos részeltetésére.

Barát István városi főbíró leányával, Katával kötött házassága az egyháznak, tanácsnak és hatalmas czéheknek valóságos ünnepevé emelkedik.*

Diszes állásában és nagy tekintélylyel övezett hatáskörében aztán hozzálát azon munkássághoz, mely irodalmi, szászéki és hitvitázó tartalomban és terjedelemben a magyarországi reformáció történetének irányító magaslatára emelte.

Hogy Beszterczén és Péterlakán a régi egyházzal forma szerint szakított volna, az nem mondható. Hiszen az Oltvidéki, névszerint szász papság is, daczára a gyulafejevári püspökhöz intézett, ujitást védelmező emlékiratának, magát még mindig annak fennhatósága alatt állónak ismeri el. De hogy magában a hitujításban már együttesen benne voltak, az kétségtelen. Magával hozta azt Dávid F. a reformáció bölcsőjéből, hol ennek hatása alatt, tanainak rokonszenve nélkül négy évet nem tölthetett volna. Sőt Beszterczére hivatása egyenesen azon célzattal történt, hogy a hitujítási törekvések ottan benne egy hatalmas erőt nyerjenek. Ennek tulajdonítható szebeni meghivatása is.

A nyílt szakadás is azonban nemsokára bekövetkezett s Dávid F. mint kolozsvári pap és ludi magister az ágostaiak 1555 évi széki zsinatán már mint a Luthert követők szóvivője jelenik meg és a mindenütt zavart okozó Stancarót szóval és írásban oly sikerrel czáfolja, hogy ennek hatása alatt a rákövetkező évben püspökké választják. Két évig volt ez állásban, mely idő alatt a szintén nagy tudományu Heltai Gáspár kolozsvári szász pap társával Kálmáncsehi Márton Kálvinhitű pappal szemben védi a lutheri tanokat.

A reformációt azonban nem szabad úgy tekintenünk, mint egy készen adott programmot, amelyet csak el kell fogadnunk s azután annak szabályai szerint végeznünk napi

* E házasságból született egyik leánya a szintén jeles egyházi író Sommer János kolozsvári iskolaigazgatóhoz, a másik Trauzner Lukács városi tisztviselőhez ment nőül. Ferencz fia pedig külföldi iskolákon tanult s később sógorával együtt irodalmi téren atyja védelmére kelt

dolgainkat, — vagy mint azt az egyetlen lépést, amelylyel egyik ország határszélén a másikba átléptünk s azzal abban a pillanatban, minden okoskodás nélkül, ennek törvényei alá jutottunk. Oh a reformácziót ilyen könnyüszerral végezni nem lehetett! Az az emberiség lelki életének egy fejlődéstani korszaka, amelynek periódusai messzire visszanyulnak és soká folytatódnak s befejezve még maig sincsenek. Épen a reformáczió elve tiltakozik az ellen, hogy egy régi helyére állított új tannal az emberiség lelki szükségletei feltétlenül örök időkre kielégítve lehetnének. Hiszen ha a hitbeli dolgok ilyen természetűek volnának, akkor a már létezőt magának a reformácziónak sem lett volna szabad megbolygatni. Vagy azt mondják: eddig a határvonalig lehet, azon túl menni nem szabad? De hát ki érzi magában a jogot és hatalmat: a mindenség számára határvonalakat húzni? S ki kényszerítheti a jövődőséget azok respektálására? Nem inkább tanácsos-e olyan keret felállítása, melyből a lelkiismeret szabad mozgásának bilincsei már *à priori* ki vannak küszöbölve? és e bilincsek széttörése nem hoz új meg újabb rázkodtatásokat az emberiségre? Mert a bilincseknek végre csak el kell tűnniök a lelki élet világából.

A hitujítás a reformátorok lelkében is, épen mint az egyetemes néplélekben, csirázott, napfényre jött, fejlődött, virágzott és gyümölcsöt hozott, mely mozzanatok mindenikéhez megfelelő idő, hőmérsék és táplálék volt szükséges. S tudjuk, hogy nem egy, hanem több melegágyban ment végbe ez a műfolyam, és a gyümölcse is ennél fogva különböző volt. S ha az egyik ezt, a másik amazt találta a maga izléséhez alkalmasnak, ehez való természetes jogát el nem vitathatjuk, mert a lelki szervezetnek az erre való elhatározási szabadságot a gondviselés adta meg.

S Dávid F. abban különbözött főkép a többi reformátoroktól, hogy ő a vázolt elveknek hódolván, a vallási igazságot megállás nélkül kereső lelkében a reformáczió műfolyamának minden phasisa jelentkezett és megnyilatkozott, s a miben ellenfelei és bírálói állhatatlanságát, nyugtalan ujitás-vágyát vélik megállapíthatni, abban mi épen az elfogulatlan

eszményi törekvésnek látjuk elismerést érdemlő bizonyítékát. Az ő lelki szabad mozgása az általa végül megtalált keretnél szűkebb határok közzé szorítható nem volt.

Ezeket azért kellett közbevetnünk, hogy lélektani alapon nyújtandó igazságszolgáltatással kísérhessük őt hitbeli meggyőződésének fejlődő fokozatain végig s megérthessük, hogy rohamosan elért nagy népszerűsége, tekintélye és magas egyházi állása mellett s ezek koczkáztatásával mi készíthette új meg új hitnézetek vallására. A hit még ha nem subjektív hanem objektív természetű volna, akkor is annak megismeréséhez bizonyos utat kell megtennünk. S hogy ő ezen az uton nemcsak végigment, hanem azt szokatlanul gyorsan tette meg, az magának a megismerés tényének értékét és jogosultságát nem csökkentheti. De kísérjük nyomon élete és munkássága folyását.

A reformáció műfajának Kálvin saját urvacsora-tanával újabb irányt adott s Dávid F. ezt a Lutherének fölébe helyezvén, nem habozott ahoz csatlakozni. Ám mint ágostai püspöknek meg kellett e kérdésben hiveinek s első sorban papságának véleményét ismernie. Az e célból összehívott medgyesi zsinaton a szászok ellenállását legyőznie és egyetértést létrehozni nem sikerülvén, püspöki állásáról 1559-ben lemond s már most független elhatározással megy át a Kálvint követőkhez. De még mint ilyen is az első nagyváradi-, újabb medgyesi s majd a nagyenyedi hitvitázó zsinaton előterjesztett irataiban és előszóval további kísérleteket tesz a megegyezésre s így a hazai protestánsok erőegyesítésére. Mind hiába. A szászok a wittenbergi egyetemhez vitt jelentésükre onnan a Lutherhez való ragaszkodást nyerték utasításul s a mellett meg is maradtak. Amint Melanchtonnak künn, úgy Dávidnak sem sikerült idebenn az egyeztetés, s az éveken át vitatott urvacsorai tan fölött a szakadás végleg bekövetkezett.

Dávid most már Meliussal kezét fogva, az új egyház szervezését vette munkába. Együtt szerkesztették meg a marosvásárhelyi zsinaton az urvacsorára vonatkozó hitvallást. S az 1564 évi tordai országgyűlés mindkét hitbelieket törvényesen elismervén, Dávid az erdélyi helvéthitűek püspöke s János Zsigmond udvari papja lesz.

Ez a siker — természetesen — önbizalmát nagyban fokozta. Meggyőződésének áldozatul hozott első püspöki állása nemcsak kárpótolva, de a fejedelmi udvar bizalma és az ottan rendelkezésére bocsátott könyvnyomda használata által több mint kiegyenlítve lett. Már most emelkedett reménységgel adhatta magát hivatása betöltésére. S miközben mint pap elmélkedésekbe mélyed, mint egyházfő számbaveszi az elért eredményeket és kitűzendő feladatokat, s a vallás-irodalom terén áttekinti a korszak minden irányu eszmeáramlatát s a reformáció által fölébresztett mély vágyakozást a teljes megújulásra: nyugat felől újabb hullámverés indul felénk, mely a ker. dogma pilléreit kezdi csapdosni. Krisztus isteni és emberi természetének s ezzel a szentháromság tanának feszegetése ez, ami Schweizban és Németországban szenvedett elfojtás után, egy soha el nem alvó máglya tüzéből átcsap Lengyelországba és onnan mihozzánk. Az első szikrát Debreczenben és a gönczi zsinaton Mélius Péter és Károlyi Gáspár sietnek elfojtani.

Ezzel szemben Dávid egyelőre tartózkodó állást foglal. Óvatosságból-e, az udvar iránti felelőssége tudatából-e? vagy mert bensejében már ő is érezte a kétely jelentkezését ama dogmával szemben? Eddigi irataiból ezt megállapítani nem lehet. De hát a Leibnitz-féle tétel alapján: „nihil est in intellectu, quod ante non fuit in sensu“ kizártnak nem tekinthetjük. S erre vonatkozólag egy mellékkörülmény itt mindenestre figyelembe veendő. Ez az ő összeköttetése a fejedelem udvari orvosával, Blandratával, aki hivatásán kívül mellékesen theologus is és Socinusnak segitőtársa volt a lengyelországi antitrinitárius felekezet szervezésében. Ő kétségtelenül itt sem mulasztotta el a jó alkalmat, hogy egy oly nagy tekintélyű és szónoki hatalmas erővel rendelkező egyházfőnek és hit-tudósnak figyelmét — s ha lehet: rokonszenvét erre az új irányra ne terelje. Hiszen a már elfogadott urvacsorai tan azzal amugy is vonatkozásban áll.

S ez a körülmény és Dávid hallgatása Melius előtt nem ok nélkül vált gyanussá, annyival is inkább, mert a közösen szerkesztett vásárhelyi confessio értelmezésében közöttük már

is controversia keletkezett. Ő tehát, szokott harczmodorával be sem várva a vélt ellenfél jelentkezését, megindította a támadást s zsinatokon szerkesztett tételekkel a fejedelemre is nyomást kívánt gyakorolni, hogy őt az udvarában és bizalmában levő környezetétől elidegenítse. Ezzel aztán Dávidot tartózkodó állásából kikényszerítette. Legelőbb is „Refutatio Scripti Petri Melii“ czim alatt (1567) a maga és papsága válaszát adja meg a debreczeni „Hitvallás“-ra. S még ugyanazon évben megjelent négy művében („De falsa et vera unius dei patris, filii et spirit. s. cognitione“, „De vera unius dei patris . . .“, „Rövid magyarázat“, „Rövid utmutatás“) és három egyházi beszédében nyíltan és határozottan állást foglal a háromságtan ellen.

Kezdetét veszi a dráma harmadik felvonása.

Ez az unitárius hitvallás megalapításának előkészítésével inaul, minek lehetőségéhez a következő (1568) évi örökké emlékezetes tordai országgyűlés szolgáltatja a nyitányt ezen végzésével: „Urunk őfelsége, amint az ennekelőtte való gyűlésekben országával együtt végezett a religio dolgáról, azonképen a mostanin is ezt megerősíti, hogy t. i. a predikátorok minden helyeken hirdessék az evangeliumot, *ki-ki az ő értelmé szerint*, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván; *de tarthasson oly predikátort, akinek tanítása őneki tetszik*. És ezért senki a superintendensek közül, se mások a predikátorokat meg ne bánthassák, a religioért senki ne szidalmaztassék, az előbbi constitutiok szerint. Nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításért más bárkit fogsággal vagy helyétől megfosztással fenyegeessen, *mert a hit isten ajándéka*, az hallásból leszen, mely hallás isten igéje által vagyon.“

Tehát teljes szabadság az igehirdetőknek és ugyanaz a hallgatóknak. Vagyis: az egyéni meggyőződés szabadságának glorifikációja! Egy olyan században, ahol a hitujtókat, sőt ezek is a más meggyőződésűeket tüzzel-vassal üldözik, s ahol a keresztényi türelemnek és krisztusi szeretetnek mintha hírése hallották volna . . .

Mily lélekemelő látvány ebből a kegyetlen századból, itt

Európa keletén, a fajunkba oltott isteni szikrának ez a fel-
lángolása! Ez a „Lux ex Oriente!“

Erdély fejedelmének és nemes rendjeinek magasan szár-
nyaló szellemét minden időközön átragyogó dicsfényvel övezi
e törvény, melynek előkészítésében Dávid Ferenczünknek
elhomályosíthatlan érdeme van. Valóban méltó becsvágyul
szolgálhatott ez országgyűlési jelenet egy festőművész ecse-
tének a megörökítésre. (Kriesch Aladár milieniumi képe Torda
város tanácsterme számára.)

Dávid előtt már most megnyílt az út szabadon és bátran
haladni előre a cél felé. Felveszi az élőszóval vivandó döntő
mérkőzést is az ugyanazon év március havában Gyulafehé-
várra s a rákövetkező év októberében Nagyváradra össze-
hívott nagy hitvitázógyűlésen. Az első kilencz, a második hat
napon át tartott. Ott a tárgyalási nyelv latin, itt magyar. A
fejedelem egész udvarával mindkettőn jelen van mindvégig.
A gyűlés a két fővitázó rövid imájával kezdődik. A vitatkozók
egyik részről Dávid F., Blandrata; Bocskay György tanácsos,
Heltai Gáspár, Kárádi Pál, Hunyadi Demeter az enyedi és
Gyulai Pál a gyulafejérvári iskola igazgatója, — másik rész-
ről Mélius Péter, Czeglédi György, Erdődi Gáspár, Sándor
András, Turi Pál, Klein Lőrincz és Károlyi Péter, hallgató-
ságul mindkét fél papsága nagy számmal és Leleszi jezsuita
pater.

Mindkét zsinat tárgya ugyanaz levén, ismétlések mel-
lőzéseért csak a másodikról szólok.

Itt az elnökséget Békes Gáspár titkos tanácsos viszi s
a következő szavakkal nyitja meg a tárgyalást: „Őfelsége, a
mi kegyelmes urunk tüteket azért gyűtetött öszve e dispu-
tatoria, hogy az istennek igaz és tiszta igéjéből a mi üdvös-
ségünknek fondementoma megbizonyíttassék az egy Atya
istenről, enek az ő fiáról, az Jézus Krisztusról és a szent
Lélekről, hogy az hiveknek az ő lelkesmeretek megcsende-
sedjék, miérthogy ez lelkünkben jár és üdvességünkben. Ezt
kéványa Őfelsége tölletek, hogy a disputatio Istennek igéjének
igaz magyarázattyából legyen, ne sillogismusok és kapciók
által. Csendességgel és Keresztyéni szeretettel legyen. Első-

nap láttassék meg, ki legyen az Egy Isten, melyről az irás gyakran helyen emlékezik. Másodnap, ki legyen az Atya Istennek egyetlenegy Fia. Harmadnap a Szent Lélekről, negyedik nap a Krisztusnak Istenségéről.

Ez a program a hitviták eddigi körét messze túlhaladja. Nem szoritkozik egyes, izolált hitcikkre, hanem a keresztvallás fundamentális elemeit együttesen öleli fel s utolsó pontjában az unitarizmus határát érinti, ami azt jelenli, hogy a fejedelmi udvar is azzal már foglalkozik.

A vitatkozás szabályozása megfelel Dávid álláspontjának, aki a bizonyítás egyedüli kuffejéül a bibliát ismerte el s abban — egykori feljegyzés szerint — oly otthonos volt, hogy legtöbb helyét könyv nélkül tudta. Szerinte a hit dolgában sem a hagyomány, sem a zsinati végzések, sem a bölcselők és szent atyák döntő bizonyítékul nem szolgálhatnak. Egyedüli kuffő az isteni kijelentés és annak a tudomány módszerével végzett értelmezése.

A tárgyalás rendén a fejedelem is és Békes is intéz kérdéseket, még pedig Dávid szellemében, Meliushoz.

A nagy terjedelmű szóharcból a kitüzött kérdések felől minket ezuttal elsősorban a Dávid felfogása érdekelvén, azt rövidbe foglalva így körvonalozhatjuk:

Az *isten* sem hármass, sem négyess, hanem csak egy, kinek magával mindenben egyenlő társa nincs, soha sem volt és nem leszen; a mi urunk Jézus Krisztusnak atyja. Ez az egy Atya Isten egyedül önmagától való, senkitől semmit nem vett, mindeneknek felette van, mindenek tőle vannak, ő a mi urunk Jézus Krisztusnak Istene, Atyja és feje, világosság atyja, minden jók kuffeje.

A *mi urunk Jézus Krisztus* ennek az Atya Istennek áldott szent fia, ki öröktől fogva rendeltetett az egy Atya Istentől üdvösségünkre, hogy mint ártatlan bárány az ő vérével megváltana s tisztitana saját népül. Isten ezen fia az ó-testamentumban különféle ábrázolatokban jelentetett ki: áldozatokban, mannában vagy mennyei kenyérben, vizekben, kősziklákban, Jákób lajtorjájában stb. Született az utolsó időben asszonyi állat magvából; test szerint ember, az Istennek és szent Lélek

nek bennelakozása által bebizonyított Isten fiának, kiben az Atya Isten üdvösségünket megtökéllette, halhatatlanságot és boldogságot adván; a benne való hitben üdvözölünk és örök életet veszünk, mert nem adatott más név ég alatt emberek között, melyben üdvözülhetnénk. Senki más fundamentumot nem vethet, mint a Jézus Krisztus. Azért jelent meg, hogy a hozzáférhetlen világosságban lakozó Istent meglátnók s velünk való Istennek megismernők.

A *szent Lélek* az egy Atya Istennek mindenható ereje, mely megjelentetett előbb az első teremtésben, azután a második teremtésben, az ő Fiában, a Jézus Krisztusban. A szent Lélek ajándék, tanító-mester, oktató kenet, tűz, élőviz, vigasztaló, mely tanít, oktat, vidámit és minden szent cselekedetre felgerjeszt és indít s alkalmatossá tesz. Mondatik igazság lelkének, mely bizonyosságot tesz arról, hogy Isten fiai vagyunk, a mennyei jók örökösai, s az Istent Atyánknak kiáltatja velünk. Az Atyának és Fiának lelke, melyet ő neki mérték felett adott. Az Isten szent lelkének kibocsátása és kiöntése, az ő erejének velünk közlése s örökké velünk maradása, Jézus Krisztusnak, az ő Fiának, a mi üdvezítőnknek általa.

Látható, hogy ez mind őszinte bibliai értelmezés, dogmába foglalás mellőzésével.

Az utolsó tételnek, Krisztus istenségének tárgyalására nem került sor, mert a fejedelmet politikai ügyek sürgős távozásra kényszerítvén, ő a gyűlést a hatodik napon a következő intellemmel zárja be:

„Hogy Mélius Péternek a mű szónkot megmondották, hogy a mű Birodalmunkban nem pápáskodik és a Ministereket az igazi vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hűttel az vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka, mert a mű birodalmunkban mű azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudgyuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ezokáért ha ez határban meg nem marad, szabadon a Tiszán túl mehet“.

A nagyváradi disputation, az orthodox és liberális irány ez utolsó személyes mérkőzésén, e szerint a pör a Dávid hitvallása javára dőlt el.

A fejedelem állásfoglalását követték tanácsosai: Békes Gáspár, Hagymási Kristóf, Gerendi János, Szalánczy János, Pókai Jakab, Blandrata György, Csáky Mihály, Nisowszky Szaniszló, Bornemisza Farkas s más főbb tisztviselők és a nemesség nagyrésze. A városok közül Kolozsvár, Torda, Dés, Enyed, Marosvásárhely, Gyulafejérvár, Abrudbánya. Továbbá Aranyos-szék, a Székelyföld nagyrésze, Kalotaszeg sat. Az eklézsiák száma Erdélyben és az Alföldön ez időtájt a 400-at meghaladja.

A megelőző gyulafejérvári gyűlésről hazaérkező Dávid Ferenczet szülővárosa oly lelkesedéssel fogadta, hogy neki a mai Mátyás király-tér és Egyetem-utcza szögellésén egy nagy sarokköre lépve, beszédet kelle a sokasághoz intéznie, minek végeztével hallgatói vállukra emelve vitték egyenesen a főtéri templomba, mely azután, az egész város az új hitre térvén, az unitáriusok birtokába ment át.

A kegyelet azt a sarokkövet a D. F.-utczában a mostani templomunk mellé helyezve ma is őrzi.

Dávid Ferencz ekkor unitárius püspökké választatik, az alföldi eklézsiák, szám szerint mintegy hatvan, Kárádi Pál temesvári pap püspöksége alatt maradván.

A sikereinek tetőpontján álló főpap, hivatásának magaslatán, jövőbe néző tekintettel siet most nagy művének biztosítására a törvényes garanciát is megszerezni.

Az 1568. évi tordai országgyűlés ugyanis csak általánosságban mondotta ki a teljes vallás-szabadságot. De mint ezt ő korábban az ágostai és helvét hitű egyházra kivívta, most már legsajátabb alkotására is kifejezetten megszerezni kívánja, annyival inkább, mert legfőbb patronusának, szeretett fejedelemének betegeskedése aggodalommal töltötte el lelkét. Megnyeri tehát urát, hogy a törvényesítésre országgyűlést hívjon össze. Ez meg is történik s 1571-ben Marosvásárhelyen a fejedelem személyes előterjesztésére s Dávid hathatós felszólalására törvénybe iktatják a negyedik bevett vallást, s ezzel Erdély alkotmánya a három nemzet (magyar, székely és szász) és négy hitfelekezet (róm. katolikus, ev. református, lutheránus és unitárius) unioja betetőzést nyer. Ezek jogvédelmére

esküsznek fel azóta fejedelmeink. E törvényesítés joghatálya érvényesül később a Lipót-féle diplomában, az 1848. évi XX-ik s 1885. évi VII. t.-cz.-ben s azóta a hitfelekezeteket illető törvényhozási s kormányzati intézkedésekben. Ebben találtunk mentő horgonyt olykor megsemmisítéssel fenyegető hullámok közepette.

Áldassék emlékek, akik egyházunk hanykodó hajója számára ezt a világító tornyot építették! S közöttük első helyen a mi nagy reformátorunké!

S vajha emlékezésünket e nyugvó ponton zárhatnók le!

De a legnagyobb és legszentebb eszmék harcza, a dicső fejedelmi szózatban *isten ajándékaul magasztalt hit* egy igazságért szomjuhozó, szabadságért lángoló léleknek és lelki tusakodásra hevült korszaknak nemcsak verejtékes munkáját és küzdelmét, hanem áldozatát is követelte.

* * *

Az új hitvallás diadalába az ellenfelek nem birtak bele-nyugodni. A szakadatlanul megújult támadásokkal s külföldi hittudósokhoz vitt apellátákkal és ezektől szerzett kárhoztatásokkal szemben szünt nélkül tovább is védeni és újra meg újra kifejteni kellett tanítását. És e már harmadik évtized óta szakadatlanul folyó munkában, küzdelemben és idegpusztító harcokban kimeríthetetlen szellemi és lelki erővel, elnémitatlan bátorsággal rendelkezett Dávidunk. Tizenkét interconfessionális hitvitázó gyűlésen kívül, hol tudós és gyakran szenvedélyes ellenfelekkel állott szemben, — saját egyháza kormányzási teendői, — szorgalmasan teljesített egyházi szónoklatai, — iskolai tanítása és ellenőrző munkája mellett 42 darab nyomtatásban megjelent művet hagyott hátra, köztük azon kor legjelesebb magyar egyházi beszédeinek terjedelmes kötetét.

Ily rengeteg munka követelte sok tanulmány, elmélyedés, fontolgatás érlelő, fejlesztő, fokozatos hatásárói, ami a hit dolgában lelkét áthatotta és lépésről-lépésre tovább vitte, ő maga így számol be: „Én elébb Luther műveit olvasván, a szász eklézsiák hitét fogadtam el. Látván a reformáció

tovább fejlődését és az idő szellemének megváltozását, mint-hogy a helvét hitvallásnak a szász eklézsiák több tévelygését elhagyták, azokhoz csatlakoztam s állhatatosan velök voltam addig, miglen a sor az örökélet ama sarkalatos kérdésére került, melyért és a melynek nevében *Isten belső ihletését követve* tőlük is és minden más egyháztól elválni kényszerültem. Így jutottunk a kisebb dolgokról a fontosabbakra az Ur parancsolatából. „Mert — mondja más helyt egyik egyházi beszédében — a lelkiismeret semmiben meg nem nyugszik, hanem csak az igazságban és a szentírásnak a Jézus Krisztus felől való fundamentumában“.

A lelkiismeret e nyugtalansága, ez a benső reveláció, amit lelkében ihletéssé érzett magasztosulni, ragadta aztán ellenállhatatlanul az utolsó nagy és akkoron hallatlanul merész lépésre, amelylyel reformátori művét betetőzte s egyszersmind élete sorsát is megpecsételte, *a Krisztus imádásának megtagadására*

Pedig ez, ha eddig kifejezetten hirdetve nem is volt, a háromságtnak elvetéséből és az elvetés megokolásából, természet szerint következett. Ha az egyiket elfogadtuk, annak következményét már el nem utasíthatjuk. S Dávid a háromságtnak evolúziójának végpontjára jutván, összes eddig előre tett lépéseinek e bezáró lépcső-fokára logikai kényszerűséggel kellett emelkednie. És elejétől fogva kizárólag az evangélium alapján állván, még arra az erősségre is támaszkodhatott, hogy Krisztus imádását az irás nem rendeli,

Sietnie is kellett, hogy követői az ő hittani felfogásának teljességével tisztában legyenek, mert János Zsigmond halálával vallásügyi dolgokban a legszabadelvűbb korszakra reakció következett. A közvetlen fejedelmi utódok a jezsuiták befolyása alá kerültek s így a reformációva! nem rokonszenveztek. S abból a körülményből, hogy Báthori Istvánnak fejedelemségét épen az unitárius és nagyrészt ezek által támogatott Békes Gáspár ellenfelével szemben fegyverrel kellett kivivnia, csak baljóslatokkal nézhetett a jövőbe, — s nem is kellett a következményekre soká várni. Szemei előtt a kolozsvári főtéren lefejezettek közt nem egy unitárius főúr veszté életét. Őmaga az udvari papságból elmozdítva, egy-

szersmind a gyulafejevári könyvnyomda használatát is elveszti. Hogy a Békes-párti székelyektől elszigeteltessék, zsinat-tartása Kolozsvár és Tordára korlátoztatik. A cenzurát felállítják s az innovációt országgyűlési tilalom alá vetik.

Cselekvőképessége így kifelé megbénítván, sőt a visszaszorításra irányuló vészfellegek mind fenyegetőbben tornyosulván, az ellentálló erő fokozását saját egyháza belsejében kellett fejleszteni. Hogy azért főként papságát az eltántorodástól visszafartsa s a kitartásban megerősítse, az évi zsinatokat szorgalmasan megtartja, azokon a hivatalos ügyeken kívül vallási megbeszéléseket vezet.

Ilyen — általa utolsónak Tordára összehívott — zsinat volt az 1579 évi február havi. Ennek már összehívójából kiérezhető a jelzett törekvés. „A bölcsek és közdolgozókban jártas férfiak — így szól abban — azért vannak a testületek és társaságok élére állítva, hogy a multból és jelenből helyes dolgokat hozzanak létre; nincs pedig semmi tartósabb állapot és igazság, mint amik a szentírások alapjaiból vétetnek. A proféták és apostolok tudományán épült tanokat szél és habok nem sodorják el s Isten igéje, mint élő tűz, mely élesebb a kétélű kardnál, oly mély gyökeret ver az emberi szívben, hogy azt onnan kiszakgatni nem lehet. Ezért szükséges, hogy Isten szolgálói koronként összegyűljenek s a hittanokról értekezzenek, mert a barátságos megbeszélés által élesül az ítélet, növekedik Isten bennünk levő ajándéka. Ezért van a mi egyházunkban az a régi jó szokás, hogy évenként nyilvános közgyűlések tartatnak, hol mind a hittani czikkekről, mind a lelki-tanítók erkölcséről vizsgálat vitetik végbe; egy beszél, a többiek pedig hallgatiák s így a többség határoz: ami helyes, megáll, aminek gyöngye az alapja, szilárdabbá tétetik”. (Ez eljárás több mint kétszáz éven át gyakorlatban volt.)

Ezen zsinat megállapodásai Dávid felfogását tükrözvén vissza s részben az ellenük szőtt vádaskodás visszautasítására irányulván, azokból a következőket emeljük ki:

„Az isteni tudomány és igazság keresése a lelkipásztorok kötelessége. Isten parancsa, hogy a nekünk adott talantumot el ne vesztegessük, hanem avval kereskedjünk”.

A világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, kik az eltemetett igazságoknak a sötétségből előhozásában fáradszók.

„Sokat nem tudtak a tanítványok, mikor nagy mesterük, a Krisztus tanította; maguk vallották meg, hogy nem értették, szemeik elől el voltak rejtve. Ha tehát senki, aki igaz keresztény, Istent, aki a zürzavarból mindent előhozott, a világosságot a sötétségből kifényleni rendelte s a különböző nemeket és fajokat osztályaikba sorozta, ujitással nem fogja vádolni, — sem Krisztust és az apostolokat el nem itéli: így azokat is, akik az Antikrisztus sötétsége előzésében munkálkodnak, semmi jogczim alatt büntetést érdemlőknek nem fogja mondani. Mert az ilyenek nem ujitnak, hanem amik hamis magyarázatokba s babonába burkolva el voltak temetve, azokat régi fényökbe visszaállítani s korábbi állapotjukba helyezni igyekeznek.”

„Mi is Isten segedelméből a háromságot megtámadtuk, s hogy ez isten igéjével nem egyezik, kimutattuk. Nyíltan vallottuk, hogy az egy igaz Atya Isten Krisztus Atyja, nem a három együtt, t. i. az Atya, Fiu, Szentlélek. Ezen tudományt állhatatosan megtartjuk s erősítjük, hogy abban megakarunk maradni, *Minthogy Isten ez ismeretét követi a hit, isteni tisztelet és imádás, ami csak az egy Istent illeti, állitjuk, hogy azt ennek sérelme nélkül másra át nem vihetjük.* Az isten-igéje mindenütt megkülönbözteti az Atya Istent a Krisztustól. Amit az Atya a Fiunak átadott, azénak elismerjük, amiket nem, az Atyától elvenni jónak nem látjuk. Minthogy mi csak hallgatóinktól ezelőtt régen tanított *egyistenségi tanainkat épitjük s fejtjük tovább*, kijelentjük és tudtul adjuk mindeneknek, hogy minket innovációval bárki is törvénytelenül vádol.”

„Isten ez ismeretével egybekötjük az erkölcsök kegyességét és Isten parancsai iránti engedelmességet. Mert aki tetteivel tagadja, szavával hijában erősíti, hogy Istent ismeri, s hasztalan mondja, hogy Krisztusban van és él, aki nem jár világosságban és azon uton, melyet Jézus megmutatott. Mert ő nyilvánmondta: „Amit én tettem s tanítottam, azt tegyétek s tanítsátok!” Pál pedig: „Legyetek az én követőim, mint én vagyok Krisztusé!”

„Állitjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan

meg kell állanunk, mert az az igaz hit, mely a szeretet műveiben nyilvánul.“

„Nyilvános könyörgéseinkben megemlékezünk a királyokról s felsőbb hatalmasságokról, azok iránt engedelmesek vagyunk, s intünk mindeneket, hogy hitöket megbizonyítsák. az idvezítő tudományát mindenekben ékesítsék.“

„A dicsőségnek és Krisztusnak Atyja adja minden hiven keresőknek az ő akaratát, a világosság és ítélet lelkét, hogy Isten igéjét, ami lábainknak lámpája, szilárdan megtartsuk, abban állhatatosan megmaradjunk; bölcsesége titkait keressük, a megtaláltakat szeressük, védjük és előmozditsuk, hogy Istenünknek mindenekben tessünk és magunkat Krisztus által neki kedvesen fogadott áldozatává tehessük.“

A zsinat e megállapodásainak kegyes, bölcs, igazoló s egyszersmind szilárdságot visszatükröző tartalma mintha Dávid Ferencz végrendeletét tolmácsolná... Valószínű sejtelmével az elkövetkezendőknek — paptársait mintha confirmálni, lélekben megerősíteni törekeudnek... Mintha lelki szemei előtt az utolsó vacsora szent képe lebegvén, hitét még egyszer tanítványai emlékébe és hűségébe vésné!...

* * *

Ezután aztán gyorsan és feltartóztatlanul jő a végkifejtés. Blandrata udvari állásának és befolyásának s ezzel járó előnyeinek állandó biztosításáért-e, a Socin-féle tan megírásáért-e, vagy mindkét okból együttesen, meghasonlásba jő Dáviddal, akinek befolyásolására behívja és házában félévnél tovább tartatja Socin Fausztot. A midőn meggyőzést nem tapasztalnak, sem rábeszélés, sem megfélemlítés nem használ: előbocsátott besugások után, neve alatt szerkesztett hamis tételek felmutatásával, ujitóként vádolják be Báthori Kristóf fejedelemmel, aki állásából azonnal felfüggeszti, barátaitól és hiveitől házi fogság útján elzárja s az innovatio (hallgatagon épen Dávid) ellen néhány hónap előtt (ápril 27.) hozott törvény alapján perbe fogják. Az ítékezésre összehívott országgyűlést — a kedélyek lázongásának hatása alatt elnapolva Tordáról a nagyobb biztonságot nyújtó fejedelmi székhelyre, Gyulafejérvárra teszik át.

Mint bántak itt el a súlyos betegen poroszlókkal idehurczoltatott és védekezésre képtelen nagy emberrel, annak megrázó és inquisitoria emlékeztető szomorú jeleneteit megelőzőm. Hisz ami már előre elvégeztetett, az ellen amugy is bármi erőteljes védekezés hiába való lett volna. Hitének megtagadására pedig menekülése árán se volt rábirható.

Kolozsvár tanácsának ismételt közbelépése és az országgyűlésen megjelent unitárius nemesség határozott állásfoglalása legfőlebb csak enyhítette az elleneitől követelt és a kor türelmetlen szellemének megfelelő ítéletet; de a merész reformátort és hatalmassá lett egyházát meg kellett törni. És megtörték abban a reményben, hogy; „megverem a pásztort és a nyájnak juhait eloszlattnak.“

1579. évi június 2-án, a Krisztus nem imádásáért, holtigtartó fogságra ítélik, 5-én Déva várának börtönébe szállíttatják, hol ugyanazon év november hó 15-én, 69 éves korában kiszenved.

Sirját nem ismerjük, de keresztényi kegyes életének, igazság után szomjuhozó bátor lelkének, a hitszabadság retenthetetlen bajnokának s korából hazánk és e város elsőrendű diszének emlékét és vallását annál melegebben zárjuk szivünkbe és adjuk át megőrzés végett hitutódainknak. Benne egyházunk alapítóját és első püspökét tiszteljük s nevét a reformátorokat megillető piedestálra emeljük. Martyrhalálával megpecsételt hitéhez való tántorithatatlan ragaszkodásáért neki erkölcsi elégtételt abban nyújtottunk, hogy a közvetlen utódának papsága egy részével, kényszer hatása alatt szerkesztett s az u. n. „deési complanatio“ alapjául szolgáló „Consensus“-ról már régóta a Tordán és Marosvásárhelyen proclamált, bevett és megerősített hitvalláshoz, az ő küzdelmes életének koronájához tértünk vissza s azon, e törvények védelme alatt, lelkünk teljes meggyőződésével és hozzá méltó hűséggel megmaradni szent elhatározásunk.

E vallástétel szolgáljon engesztelésül e napon közöttünk különös melegséggel világító szellemednek: mesterünk!

Előttünk e pillanatban lehull a te nagyságodról az a kicsinyes mérték, amelylyel megmérttél és elítélttél s azóta is itt-ott megítéltetel.

S áldjuk emlékedet, hogy a tanításaiban és példájában testvériséget és felebaráti szeretetet hirdető Jézus Krisztusunkat az emberi tökély eszményi magaslatán hozzánk közelebb hoztad s az ő megközelíthetéséből a lehetetlenség csüggesztő gondolatát kiküszöbölve, keresztényi tökéletesbülésünknek szárnyakat kölcsönöztél; a mindenséget alkotó és fenntartó istenség eszméjét pedig, a maga osztatlanságában azon magaslatra emelted, ahonnan bűnbánó és üdvözlésre vágyó lélekkel reményteljesen várjuk a segedelmet, hogy nyomdokaidban haladva a kereszténység, vagy, ha úgy tetszik, az emberiség nemes társaságának szeretetben élő, vallásos tagjai, — földi vándorlásunk számára kijelölt édes hazánknak pedig hű gyermekei lehessünk és maradhassunk.
